Personalia

G. IBRAGIMOV – WRITER, SCHOLAR AND STATESMAN

Tagir Gilazov,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
tgilazov@bk.ru.

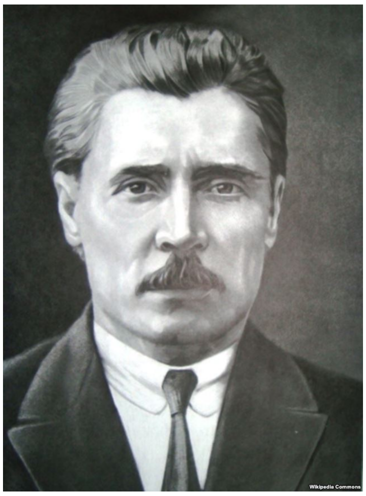

IBRAGIMOV GALIMJAN GIRFANOVICH (1887–1938) was a writer, literary scholar, linguist, historian, publicist, statesman and a public figure.

Since 1908 he has been known as the author of numerous literary pieces and academic papers on Tatar Philology. He began his career as a teacher in ‘Galiya’ madrasah (1915–1917), after the 1917 Revolution he started sociopolitical work: he became a member of Millät Mäžlese (1917-1918) (the Tatar National Parliament) and the Constituent As-

ИБРАҺИМОВ ГАЛИМҖАН ГЫЙРФАН УЛЫ (1887–1938) – язучы, әдәбият галиме, лингвист, тарихчы, публицист, дәүләт һәм җәмәгать эшлеклесе.

Г. Ибраһимов 1908 елдан күпсанлы әдәби әсәрләр, татар филологиясе өлкәсендә фәнни хезмәтләр авторы буларак билгеле. «Галия» мәдрәсәсендә мөгаллим (1915–1917), 1917 елгы Февраль революциясеннән соң иҗтимагый-сәяси эшчәнлектә. Милләт Мәҗлесе (1917–1918) һәм

ИБРАГИМОВ ГАЛИМДЖАН ГИРФАНОВИЧ (1887–1938) – писатель, литературовед, лингвист, историк, государственный и общественный деятель.

С 1908 г. известен как автор многочисленных художественных произведений, научных трудов в области татарской филологии. Преподаватель медресе «Галия» (1915–1917), после революции 1917 г. – на общественно-политической работе: депутат Милләт Мәҗлесе (1917–1918)

sembly, in 1918 he was one of the founders of the Commissariat of Muslim affairs in Inner Russia under the People's Commissariat of Nationalities of the Russian Soviet Federative Socialist Republic, in 1919-1920 he became a member of the Central Muslim Military Collegium. In 1920 he worked in the TASSR People's Commissariat of Education, in 1925–1927 he was a representative of the Academic Centre, as well as a Chairman of the Tatar Bureau of Regional Study. In 1928, G. Ibragimov was elected a member of the USSR State Academy of Arts. He was a member of the All-Russian Scientific Association of Oriental Studies. He was awarded the title of Hero of Labour in 1928.

Besides literary fiction, G. Ibragimov's legacy includes many theoretical works on the theory and history of literature, literary criticism, linguistics, language pedagogy, scientific terminology, orthography, Turkic studies, history and Islamic studies.

Учредительләр җыены депутаты, РСФСР Милләтләр эшләре халык комиссариаты каршындагы Эчке Россия Мөселманнар эшләре комиссариатын оештыручыларның берсе (1918), 1919–1920дә Үзәк мөселман хәрби коллегиясе әгъзасы һ.б. 1920дән ТАССР Мәгариф халык комиссаритында, 1925–1927дә Гыйльми үзәк рәисе, шул ук вакытта Татарстан төбәкләрен өйрәнү бюросы рәисе. Дәүләт Сәнгать фәннәре академиясенең хакыйкый әгъзасы (1928), Көнчыгышны өйрәнү буенча Бөтенроссия гыйльми ассоциациясенең әгъзасы, 1932дә Хезмәт Батыры мактаулы исеме белән бүләкләнә.

Г. Ибраһимовның әдәби мирсыннан тыш, гыйльми хезмәтләре әдәбият теориясе һәм тарихы, әдәби тәнкыйть, лингвистика, лингводидактика, фәнни терминология, орфография, тюркология, тарих, Ислам дине тармакларына карый.

(Татарского национального парламента) и Учредительного собрания, в 1918 г. один из организаторов Комиссариата по делам мусульман Внутренней России при Наркомате по делам национальностей РСФСР, в 1919–1920 гг. член Центральной мусульманской военной коллегии. С 1920 г. в Наркомате просвещения ТАССР, в 1925–1927 гг. представитель Академического центра, одновременно Председатель Татарского бюро краеведения. В 1928 г. избирался в члены Государственной академии художественных наук СССР. Был Членом Всероссийской научной ассоциации востоковедения. Герой труда (1928).

В наследии Г. Ибрагимова, помимо литературных произведений, представлено много теоретических трудов из области теории и истории литературы, литературной критики, лингвистики, лингводидактики, научной терминологии, орфографии, тюркологии, истории и исламоведению.

G. Ibragimov was one of the prominent figures, who had a great impact on the history and culture of the Tatar people in the first three decades of the 20th century. The changes of the early 20th century and the need for ethnic growth shaped G. Ibragimov into a versatile creative author. By his writing G. Ibragimov contributed a lot to bring the Tatar literature to a new level, while making himself known as a master of words and a classic writer. Unlike his contemporaries, he employed scientific approach in studying not only literature, but also the Tatar language, and made his name as a prominent literary scholar and linguist. The legacy of G. Ibragimov also includes works on literary criticism, Islam, "national education and pedagogy, national history, the history of Tatar national freedom movement and the development of public sentiment, printed media, national theatre, music and visual arts, and many other aspects of spiritual life, in general" [Khasanov, 2002, p. 5].

G. Ibragimov was born on March 28, 1887 (Julian) (12 March Gregorian) to the family of Mullah Girfan in the village of Sultanmuratovo in Sterlitamak Uyezd, Ufa Governorate (modern Aurgazinsky District, Republic of Bashkortostan). He received basic education from a "very strict" and demanding, but respected Mullah Girfan and very intelligent and educated for her time Abystai Bibikhasana, who was originally from Troitsk. Later on, he went to village madrasah and the zemstvo school, located in his village. In 1898, in attempt to raise him as a religious figure, Mullah Gifran sent Galimjan to the "Valiya" madrasah, a very traditional Kadimist madrasah in Orenburg. In 1906 he was expelled from the school for taking part in the Shakert movement. That year he was accepted to madrasah "Galiya" opened in Ufa, which turned into the largest center of education and culture of Tatar and Turkic-Islamic world of those times. Back in his student years, he had started teaching Kazakh and Kirgiz children and learned about lifestyles, traditions, wishes, aspirations and languages of other Turkic peoples. Although "Galiya" madrasah offered religious subjects along with general studies, it did not satisfy curious and smart Galimjan anymore, which is why in 1909 he left the madrasah and went to Kazan. By that time he had some experience in literary writing, so in Kazan, Galimjan Ibragimov started writing for printed media. In 1912, he went to Kiev, where he joined Muslim students society and was arrested for his political activities in 1913. After his release, Galimjan Ibragimov returned to Kazan, where in collaboration with G. Tukay and

F. Amirkhan and under the editorship of A. Khasani he began working on the editorial staff of journal 'Aŋ' (Mind) as its secretary. The Journal covered a wide range of literary, educational, political and social issues. From 1915 to February of 1917, G. Ibragimov worked as a teacher in "Galiya" madrasah, which during these years 'became a sort of a talent boutique, a "literary institute" [Minnegulov].

The time between February, 1917 and 1927 was the period of sociopolitical and public activities in the life of G. Ibragimov. "In 1917, along with F. Saifi-Kazanli and journalist Sh. Sunchalai, they released the "Irek" ("Freedom") newspaper. He was one of the founders and leaders of the Tatar-Bashkir Muslim Left Wing Party. He was a member of Millät mäžlese (1917–1918) and the Meeting of Founders. In 1918, he took part in the organization of the Commissariat of Muslim Affairs in Inner Russia under the People's Commissariat of Nationalities of the Russian Soviet Federative Socialist Republic along with M. Vakhitov and Sh. Manatov. In 1919–1920, he was a member of the Central Muslim Military Collegium and in charge of the editorial board of the Central Bureau Press section of the Eastern People Communist Organisations under the Central Committee of the Russian Communist Party of Bolsheviks at the same time. From 1920 he served in the TASSR People's Commissariat of Education, was one of the founders and the editor of the "Bezneŋ yul" ("Our Way") and "Mägarif" ("Education") magazines. In 1925–27, he was the Chairman of the Education Centre and the Bureau of "The Study of Tatarstan Regions" at the same time" [Khasanov, 2010, p. 476]. In his introduction to the article to "Boryngy Islam mädäniyäte" ("Ancient Islamic Culture"), A. Khairi wrote about "G. Ibragimov, a big figure in literature, culture and science, being chosen a full-fledged member of the State Academy of Arts in 1928 for his great achievements" and "an executive member of the All-Russian Association of Scientist on Oriental studies" [Khairi, p. 4]. Due to his health problems, the writer stopped his sociopolitical activity in 1927 and dedicated himself to the study and the development of Tatar literature. Unfortunately, in 1937, G. Ibragimov was falsely accused and arrested along with other representatives of the Tatar intelligentsia. In 1938, he pays an ultimate sacrifice to the ideology, he dedicated all of his mental and spiritual energy to, and passes away in the prison hospital in Kazan.

G. Ibragimov's life, so bravely devoted to his people, is firstly reflected in his literary works. His novels "Zäki shäkertneŋ mädräsädän kuyluy" ("Zaki's Expulsion from Madrasah") (1907), "Yäshlär khäyatynnan ber läükhä" ("One Story from the Life of the Youth") (1909), "Tatar khatyny nilär kürmi" ("What Doesn't a Tatar Woman See". Version 1) (1909), etc., written during the period he called the "pen testing period", though feature new literary sprouts, still focus on old traditional themes such as education, women's rights and personal freedom. With his works "Yaz bashy" ("The Beginning of Spring") (1910), "Söyü-sägadät" ("Love and Happiness") (1911), "Diŋgezdä" ("In the Sea") (1911), "Uty süngän žähännäm" ("Fireless Hell") (1911), etc., the author enriches Tatar literature with the themes of human essence, relationship between humans and nature, moral and philosophic basis of living, physiophilosophical and psychological ideas. The "Yäsh jöräklär" ("Young Hearts") (1912, published in 1913) novel, that embodies the writer's aspiration to change the life of Tatars in a form of father-son conflict, introduces a new genre of philosophical novel and features new poetic devices helping to describe human's mental world. Having portrayed characters of Ziya, Sabir, Karim Makhdum, Salim, Gosman, Maryam on one side and Zhalash Mullah on the other side, the author depicts a complex picture of that period and emphasizes how people's lives were defined by their environment, religion and Sharia laws. By that, G. Ibragimov broadens the ways of embodying the ethnic reality through art and announces arrival of romanticism to the Tatar literature.

In 1913–1917, the writer "increases his understanding of lives of common people and sociopolitical events, throws light on historical themes, and contemplates literature and art, and their place in human society" [Gyilazhev, 2007, p. 45]. Previously picturing the Tatar life from psychological, philosophical and cultural point of view, the author makes a transition to describing it on a sociopolitical and historical level. The stories "Kart Yalchy" ("Old Hireling") (1912), "Kötüchelär" ("Pasturers"), (1913), "Märkhümneŋ Däftärennän" ("From Markhum's Notebook") (1914), "Tabigat Balalary" ("Children of Nature") (1914) show different types of ordinary folk and their true to tradition philosophy of life. The historical novel "Bezneŋ Könnär" ("Our Days") (1914–1920), shedding light upon the historical events and national situation during the 1905 Revolution and the following period through the complicated lives and longings of people of different social stratums, serves as a bridge towards the coming creative period of the

writer. Through description of sociopolitical, social freedom, nationalist, populist, humanist, Kadimist and Jadidist, Shakert movements, the author tries to display a broad panoramic view of the national reality, on the one hand, and an important role of Tatars in the Russian history, on the other. All the characters of the novel: revolutionaries (Zarif Bulatov, Davit Urmanov, Khabib Mansurov, Bayazit Karyi), shakerts (Zhihangir, Suleiman), salesclerks (Fakhri, Gabrakhman), Tatar women (Nafisa, Gulbika, Hazhar, Raziya Shirinskaya, Gauhar) etc., each having a literary aesthetic purpose, help to capture the change of thoughts during the fight for personal freedom and ethnic revival and in the political movement, as well as the relationships between them.

Once being regarded as only a regional literature with its own specifics, after the 1917 October Revolution the Tatar literature starts growing as a part of the USSR people's literature with much stronger literary connections. The works of G. Ibragimov "Yaŋa Лeshelär" ("New People") (1920), "Kyzyl Chächäklär" ("Red Flowers") (1921) and "Tirän Tamyrlar" ("Deep Roots") (1928) show tragedies of the revolution, civil war and introduction of collective farming and their impact on people's spirit, conscience and relationships with each other through the characters' complicated lives. Ashort novel 'Red Flowers' displays a common ideal of Soviet literature, i.e. the aspiration towards sociopolitical freedom: five boys from families of a clergy, a merchant, middle class families and poor peasants, Fazil, Gali, Gyilazhi, Shahbaz and Soltan, grow up as friends regardless of their social background, but get separated and put against each other by the Revolution. The author suggests that the only way to lead the Tatar ethnos towards the bright future is through revolution and class warfare.

During this period G. Ibragimov sometimes steps away from the narrow paths of socialist realism and writes pieces that feature the themes of spirit and harmony. His works prove that G. Ibragimov was an innovative and versatile writer: in "Almachuar" ("The Mottled Horse") (1922), he vividly depicts Tatar ethnic traditions, Sabantuy celebrations and Tatars' mindset, in "Kazak Kyzy" ("The Kazakh Girl") (1924), he shows a life of the Kazakh-Kirgiz tribe not only from ethnographic, but also economic and social points of view, and in "Adämnär" ("Men") (1923), he represents the period of famine in the Volga river region and its awful and tragic consequences.

G. Ibragimov plays a big part in the formation and development of various branches of Tatar literature studies: literary history, literary theory and criticism. He starts working on literary criticism in the 1910s, the time of development and fundamental changes, and quickly becomes known as a talented, broad-minded, theoretically educated and creative critic. G. Ibragimov's work on criticism takes two different directions: 1) poetics and history of literary criticism; 2) evaluation of literary pieces with respect to the period's academic, literary, aesthetic, moral and philosophical ideas and defining specifics of the contemporary literary process. Though disregarding many of Eastern traditions, the scholar masters new theoretical notions and rules of literary criticism poetics through Arabic and Russian literature. His writes about criticism, terms, principles and methods of literary evaluation, types and genres of literary pieces. The theoretic ideas of G. Ibragimov, that had been mentioned in his previous works, were eventually developed in his book "Ädäbiyät Däresläre" (Literature Lessons) (1916) and presented as a full-fledged theory. For instance, he contemplates the origin of criticism, its meaning and introduction to the scientific and academic field: 'The word tänkyit (criticism) comes from the word "näkyd" (cash) which is defined in the dictionary as "telling real money from false" [Ibrahimov, 1919, p. 106]. He also defines the directions of literary criticism, "ižabi" (positive) and "sälbi" (negative) types of literary evaluation, genres of review, article and critical reflection.

The second direction of G. Ibragimov's criticism evaluates the works of classic writers such as G. Tukay, G. Iskhaki, F. Amirkhan, Dardemand, S. Ramiev, Sh. Kamal, M. Faizi, Sh. Babich, G. Kamal, G. Kulakhmetov etc., denoting a new stage of ethnic literature. In his book "Tatar Shagyirläre" ("Tatar Poets") (1913) G. Ibragimov points out the connection between a poem (literature), poet and society, ideological and aesthetic features of S. Ramiev, Dardemand, G. Tukay and some other writes. He also analyses their poetry with respect to the canons of talent and beauty. The scholar develops a new theoretical direction in Tatar literary criticism in evaluation of poetry. The theoretical ideas of literature and new rules of poetry evaluation, given in the work, lead to the formation of a new Romantic approach in Tatar criticism.

With his review to a short novel "Khäyät" ("Life") (1911) by F. Amirkhan, where he points out the features of romanticism in his work, the controversial article " 'Möğallimä' Neŋ Ufada Uynaluy Mönäsäbäte Belän" ("In View of

'Mögallimä' played in Ufa") (1915), where he upheld the idea of depicting the reality of life in literary fiction, the "Yaŋa äsärlär, Yaŋa Imzalar Vä Yäsh Kuätlär" ("New Books, New Signatures and Young Spirits") (1915), where he emphasizes descriptive devices of modernist movement of impressionism being put to the test on the example of Sh. Kamal's works, G. Ibragimov recognizes the versatility of the 1910s Tatar literature and prospects of the ethnic oral tradition for growth. The critic's sharp aesthetic sense helps him capture every new phenomenon in the belles-lettres. In his review article "Galiyabanu Khakynda Ber-Ike Süz" ("A Few Words on Galiyabanu") (1922) he brings his attention to the connection between folk poetry and written literature, their influence on each other, the role of folklore in the development of oral lore art and the importance of song and music in this literary piece, in particular. "<…>. With these peculiarities "Galiyabanu" stands apart from all the other written works. It starts a new chapter, or rather, if we can use higher words, a new school in the world of drama, which is why it has such a great value for everyone" [Ibragimov, 1978, p. 303]. While demanding emotion, artistic form and the unity of images from writers, when evaluating a literary piece, the critic was first of all focused on the aesthetic aspect. As a result, he enriched the study of Tatar literary criticism with new theoretic paradigms.

The fact that such branches of literary study as literary theory and history managed to go on an independent route is closely connected with the name of G. Ibragimov. His theoretic views concerning literature and its authenticity were first presented to the public view in his writings in the 1910s. In the article "Ädäbiyät Mäsäläre" ("The Problems of Literature") (1910) he touches upon the terms of prose and poem, poetic and prosaic forms of oral lore pieces and the feelings and thoughts the literature brings a reader. Further on, he opposes the idea of using moral teachings and didacticism in literature and talks about the aesthetic category of beauty that impacts the feelings and imagination of the reader through literary imagery. Thus, G. Ibragimov starts forming a new concept of literature. Defining a poem as belle-lettres, in his book "Tatar Shagyjrläre" (Tatar Poets) G. Ibrahimov gives a following definition of literature: "Everything that has impact on our spirit and imagination, that moves us emotionally, is a poem. So, maybe, a poem comes not from a person's mouth or mind, but from his soul, imagination and emotion" [Ibid., p. 81]. In his article "Album Mönäsäbäte Belän Ber-Ike Süz" ("A Few Words on the Album") (1915) his academic views on literature and art are being developed in the same direction as well. D. Zahidullina proves the contribution of G. Ibragimov to the introduction of a new literary school in the early 20th century: "The main law, the central rule that the school is based on was suggested by G. Ibragimov and later backed up theoretically in his book 'Tatar poets'" [Zahidullina, p. 208]. Other important literary phenomena such as nativism and populism were also developed within this concept.

His book "Ädäbiyät Däresläre" ("Literature Lessons") (1916), written in a form of a summary of his teaching experience in the "Galiya" madrasah and his academic views, presents the scientific framework of literary writing. Having recognized the dialectic connection between the content and the form, the scholar suggests that the choice of literary form and each of its components depend on the main idea. He also determines the specifics of type and genre in ethnicliterature; defines theoretic notions of image-character-type and evaluates them as aesthetic categories that characterize the artistic value of the writing.

G. Ibragimov has proven himself to be not only a strong literary theorist, but also a man of action as he applied his academic views and ideas in practice and always brought his academic discoveries to conclusive results. The objectives of teaching Tatar literature in schools together with teaching methods are discussed in his books "Yaŋa ädäbiyat. Däreslek" ("New Literature. A Textbook") (1914, 1919, 1920) and 'Ädäbiyät Däresläre' ("Literature Lessons") (1916).

G. Ibragimov continues his work in this field after the October Revolution as well, but the scholar's literary aesthetic and academic views transform under the influence of drastic social and economic changes in the country. He becomes one of the creators of a new approach to evaluation and verification of literary authenticity based on the views of Marxist classics on oral lore and culture. His works "Tatar ädäbiyatynda öchenche däver. Aŋlarga tyryshygyz!" ("The Third Period of Tatar Literature. Try to Understand!") (1922), "Ižtimagyj, ädäbi kharäkätlär tarikhyn tiksherüdä marksizm ysuly" ("The Influence of Marxism on the History of Social and Literary Movements") (1922), "Proletariat ädäbiyaty turynda" ("About the Proletariat Literature") (1924), "Kara mayaklar, yaki Ak ädäbiyatlar" ("Black Lighthouses, or White Literatures") (1924), etc., touch upon the issues of development of the Marxist-Leninist liter-

ary principles, their connection with the literary heritage, their definition and the development of literature during the Soviet that period.

G. Ibragimov was one of the Tatar linguists who made a great contribution to the development of many branches of the Tatar language studies. He wrote such fundamental works as "Tatar Saryfy" ("Tatar Morphology") (1911, 1913, etc.) and "Tatar Näkhüe" ("Tatar Syntax") (1911, 1914, etc.), both had been published several times before 1917 and used as Tatar language textbooks in schools and madrasahs. They contained the theory of Tatar grammar and methods of its studying. 'This great writer, publicist, public figure and statesman left a legacy that had a great influence on the development of liberal arts of Tatars and other Turkic peoples. He played an important role in the development of modern Tatar linguistic methodology and its formation as a true academic discipline' [Khakimov, 2005, p. 3], – B. Khakimov pointed out.

In his work 'Tatar Saryfy' G. Ibragimov emphasizes the importance of creating a work concerning the structure of the Tatar language based on academic principles, which textbooks of the early 20th century really lacked: "My entire goal was the pure Tatar language. So, I tried, as hard as I could, to reach the insides, the core or rather the soul of our language, to find its peculiarities and connections and bring them to light. At least, that was my goal, my plan" [Ibragimov, 2003, p. 12]. As in this work the author's main focus was on the parts of speech system of the Tatar language, the researchers of the scholar's linguistic legacy point out the fact that, he classified the aforementioned parts of speech based on the principles of semantics and morphology. When approaching the term "parts of speech", G. Ibragimov distinguished such parts as *isem* (noun), *syifat* (adjective), *san* (numeral), *figyl* (verb), *kushymta* (complement), *almash* (pronoun), *kaed, yardämlek* (function word), *ymlyk* (interjection). Aside from the kushymta, that shows the connection between words in a sentence, the open class parts of speech, their morphological properties and main features, distinguished by the author, matches the modern Tatar language system, whereas 'with the closed class parts of speech, the theoretical basis and systematization of their study were yet to be fully developed, and their classification was quite different from the modern one" [Khakimov, 2006, p. 266].

Although the influence of the Arabic and Russian languages on the definition of syntax units and their functions is quite apparent, G. Ibragimov's book "Tatar Näkhüe" played a big part in the development of theoretical basis of the Tatar syntax structure. It is in this book the scholar divides the parts of a sentence into *bash* ("main" – iya (subject), khäbär (predicate)) and *iyärchen* ("subordinate" – tämamlyk (object), ayergych (attribute), khäl ("adverbal modifier" – uryn (of place), vakyt (time), säbäp (cause), rävesh (manner)). The author also touches upon homogeneous parts of sentence, composite sentences and the types of subordinate clauses, the latter being represented, according to him, only by structures built by synthetic means. He was one of the first Tatar linguists to distinguish the *tezem* (compound) sentence type unit and its properties.

In his research of G. Ibragimov's work, B. Khakimov evaluates the scholar's contribution to the formation of linguistic terminology from different aspects: "The scholar took two directions in his work on terminology: 1) development of the theoretic basis and principles of building scientific terminology of the Tatar language; 2) actual participation in the development of scientific and, particularly, linguistic, terminology of the Tatar language" [Khakimov, 2005, p. 32]. By distinguishing the genetic layers of the terms G. Ibragimov used in his works and analyzing the origins of such terms, we can see how G. Ibragimov built the foundation for modern Tatar linguistic terminology. Moreover, he published such educational aids as "Tatar Imlyasy: Mäktäplär Öchen Däreslek" ("Tatar Spelling: A School Textbook") (1914), "Tatar telen Nichek Ukytyrga (Telebezneŋ Metodikasy Khakynda Ber Tähribä)" ("How to Teach Tatar (An Experimental Methodology of Our Language)") (1916), "Tel Sabaklary. 1–2 nche Kitab" ("Language Lessons". Books 1–2) (1918), etc., concerning orthoepy and the ways and means of teaching the language to children in schools and madrasahs. The main distinctive feature of G. Ibragimov's teaching method is the principle of teaching the mother tongue in close connection with the Tatar literature. He sees these subjects as a means of illuminating the Tatar nation, educating the young generation spiritually, saving the nation from extinction, as the way to ethnic development. The member of the Academy of Sciences, M. Zakiev, wrote: "Being a protean scholar, with his natural ability to connect the linguistics to the relevant social problems, G. Ibragimov serves as a role model for modern linguists, which explains his greatness and him being considered a classic in linguistics" [Zakiev, p. 184]. Apart from that, the scholar worked on the problems of studying the

Tatar language in close connection with the history and culture of the Tatar people ("Bez Tatarbyz" ("We Are Tatars") (1911)) and the development of Turkic literary languages ("Telläre Bashka Bulsa Da, Küŋelläre Ber" ("Although Their Languages are Different, Their Hearts are the Same") (1916), etc.) and aspired to solve them objectively and from the historical point of view.

G. Ibragimov's legacy also includes works covering the history of the Tatar people, their social, national freedom and enlightenment movements, the stages of their development, the peculiarities of the ethnic culture and the social value of the nation's prominent figures. These are such works as "Tatar Studentlary Khäräkäte Tarikhynnan" ("From the History of Tatar Student Movements") (1922), "Tatarlar Arasynda Revolyuciya Khäräkätläre, 1905" ("Revolutionary Movements Among Tatars, 1905") (1925), "Shärykneŋ Böyek Revolyucionery Mullanur Vakhitov" ("The Great Revolutionary of the East – Mullanur Vakhitov") (1919), "Kayum Babanyŋ Yöz Ellygy" ("One Hundred Years to Kayum Babay") (1926), "Tatar Mädäniyate Nindi Yul Belän Barachak" ("What Path will the Tatar Culture Take") (1927). Despite the sociological concept taking over all the branches of art and academic activities due to the new historical class arrangement, in his latter work, G. Ibragimov writes that the Tatar people, who have their own language, history, traditions, "will have their culture blooming on their own ethnic basis, separately" [Ibragimov, 2007, p. 222] and by that, he defends the prospects of development, while maintaining his ethnic identity.

Coming from a family of seven generations of Mullahs, G. Ibragimov was also interested in religious history and culture during his evolution as an artist. He published two books that played a significant part in the development of Islamic studies – "Khakyikate Islamiya" ("The Truth is in Islam"), a translation from Turkish, and the "Boryngy Islam Mädäniyaty" ("The Ancient Islamic Culture") is a monograph based on historical sources, that was published in Orenburg in 1909. Basing his work on many factual materials and information, the author brings a profound summary of the origin of Islamic culture, the stages of its development and its place in the history of world culture. According to A. Khairi, with this work G. Ibragimov "proves himself to be a very profound thinker" [Khairi, p. 9]. The author points out, that although the Arabs possessed the abilities for science and culture during the barbaric period that preceded the Islamic period, they lacked the opportunities to develop them, thus, they were overtaken by paganism, polytheism, ignorance and immorality. At the same time, he notes the development of poetry, the art of talking, otherwise the art of oration that was given to this tribe by Allah in order to introduce and present the Quran.

Towards the end of the 5th century, as the period of stillness came to an end, the Arabs entered a new period of "awakening", or as historians call it, the period of "Arabic renewal". It was during this era of renewal when came Muhammad, the Prophet, and started converting the tribe to Islam. The author of the monograph evaluates this event from the world historical perspective: "The Arabs enter a 'revolutionary period' that has no parallel in the world. Thus begins 'the main movement' of our world's great and extraordinary social, religious, scientific, literary and moral revolution" [Ibragimov, 2006, p. 28]. G. Ibragimov writes about Muhammad's life and his character in details, the obstacles he faced when preaching the teachings of Islam, his move from Mecca to Medina and his achievements. The author points out how this great figure with the help of Allah brought morality, true faith, opportunities and freedom to people and established equality and justice among them. Further on, the writer tells about the territorial expansion of the Islamic state and the general history of Muslims during the period after the decease of the Prophet, the period of his Sahabi, caliphs Abu Bakr, Khazrat Umar, Khazrat Ali and others. The work then touches upon the results of introducing science, study and philosophy to the Islam house after the conquest wars.

G. Ibragimov notes the studies of the Islamic world to have been torn in different directions. After the Quran ayats had been gathered and Islam had been spread among various peoples, the increase of different religious groups, studies and fatwas became a reason for the formation of the group of religious and Arabic studies, otherwise called the "golüm khassa" group, whereas such general studies as mathematics, natural sciences and studies of moral and ethics became a part of "golüm gyjlem". The author pointed out different stages of scientific and academic development, contributed by the translation of numerous scientific books from Greek, Farsi and Hindi. For instance, basing on historical sources, the author shows how science and studies were divided into five hundred branches. Then, he gives information about the period's hospitals, libraries, literature, music, cities, as indicators of the development of Islamic culture. The author writes: "Academia

<…> brought them to great heights in history. It made them the most advanced people of the period. It gave them the crown of honour of the Middle Ages, raised them to the top of the honour ladder. It made them a teacher for the entire world" [Ibid., p. 160]. The culture of the Islamic world became a foundation of the European culture. As the time passed, the sun of "culture and knowledge" had eventually set in the Islamic world and rose in Europe.

Many Tatar writers, who were raised by Galimjan Ibragimov's literary school, still carry on his literary and poetic traditions. His cultural heritage has also made a great influence on the literary studies and linguistics of other Turkic peoples. Some of his works were translated to Russian and Turkic languages. "Such prominent writers of other fellow nations, as B. Kerbabaev (Turkmen), S. Mukanov (Kazakh), S. Ayni (Tadzhik) and D. Yultyi (Bashkort) regard G. Ibragimov very highly and point out his contribution time and time again. <…>. Here are the words of the classic Azerbaijani writer, Samad Vurgun: 'Your Galimjan is a literary giant of not only the Tatars, but of all the Eastern nations' " [Minnegulov].

In 1967, the Institute of Language, Literature and Art of Tatarstan Academy of Sciences (before 1996 – Institute of Language, Literature and History), a large academic centre studying various branches of Linguistics, Literature, Folklore and Art, was renamed after Galimjan Ibragimov.

Regardless of all the struggles, G. Ibragimov, a prominent Tatar scholar and remarkable figure, had to face, he never abandoned his work aimed at the development of his nation's culture and literature. He drew strength from his faith and love towards his people. As his literary writings and academic works made a great contribution to the development of ethnic culture, art and Tatar studies, his sociopolitical activities greatly influences the spiritual life of Tatar people and history of their social and philosophical attitudes.

References

Gilazov, T. Sh. (2007). *Tatar ədəbiiaty. XX gasyr bashy: Lektsiialər, gaməli dəreslər, testlar: Iugary uku iortlary əchen uku əsbaby* [Tatar Literature. The Early 20th Century: Lectures, Academic Classes, Tests: A Textbook for Higher Education Institutions]. 239 p. Kazan, Məgarif. (In Tatar)

Gilazov, T. Sh. (2012). *G. Ibrahimovnyң tatar ədəbi tənkyiten formalashtyru həm ysterydəge role (1910 ellar tənkyite misalynda)* [The Role of G. Ibragimov in the Formation and Development of the Tatar Literary Criticism (Literary Criticism in the 1910s)]. G. Ibrahimov mirasy həm tərki dən'ia: G. Ibrahimovnyң tuuyna 125 el tuluga bagyshlangan Khalykara fənni-gaməli konferentsiia materiallary (17 aprel', 2012 el). Pp. 56–59. Kazan. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (2006). *Boryngy Islam mədəniiate* [Ancient Islamic Culture]. 215 p. Kazan, Rukhi mədəniiat akademiiase. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (1919). *Ədəbiiat kanunnary. Teoriia slovesnosti. Өchenche basma* [The Canons of Literature. Literary Theory. The Third Edition]. 126 p. Kazan, Dəүlət tipografiiase, "Sabakh". (In Tatar)

Ibrahimov, G. (2003). *Tatar saryfy* [Tatar Morphology]. 119 p. Kazan. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (1978). *Əsərlər: Sigez tomda* [Short Stories: in 8 volumes]. 5 tom: Ədəbiiat həm səngat' turynda məkalələr, khezmətlər (1910–1933). 615 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)

Ibrahimov, G. G. (2007). *Millət. Tel. Ədəbiiat: Sailanma əsərlər*. [Nation. Language. Literature: Selected Pieces]. 239 p. Kazan, Məgarif. (In Tatar)

Khakimov, B. E. (2005). *Deiatel'nost' Galimdzhana Ibragimova v oblasti tatarskogo iazykoznaniia: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk* [The Work of Galimjan Ibragimov in the Field of Tatar Linguistics: Ph. D. Thesis Abstract (Philology)]. Kazan, 29 p. (In Russian)

Khəkimov, B. E. (2002). *G. Ibrahimovnyң "Tatar saryfy" həm khəzerge tatar tel beleme. Galimҗan Ibrahimov həm khəzerge zaman: tuuyna 115 el tuluga bagyshlangan fənni-gaməli konferentsiia materiallary.* ["Tatar morphology" by G. Ibragimov and Modern Tatar Linguistics. Galimjyan Ibragimov and the Present Time: Proceedings of the Scientific Conference Dedicated to His 115th Birthday]. Pp. 262–267. Kazan, Fiker. (In Tatar)

Khəiri, Ə. (2006). *Məkaddimə* [Introduction]. Boryngy Islam mədəniiate, pp. 3–9. Kazan, Rukhi mədəniiat akademiiase. (In Tatar)

Khəsənov, M. Kh. (2002). *Galimҗan Ibrahimov: shəkhese həm iҗaty, ul iashəgən zaman turynda uilanular (tuuyna 115 el tulu uңae belən)* [Galimjyan Ibragimov: Personality and Oeuvre, His Thoughts of His Time (on the 115th Birthday Anniversary)]. Galimҗан Ibrahimov həm khəzerge zaman: tuuyna 115 el tuluga bagyshlangan fənni-gaməli konferentsiia materiallary. Pp. 4–12. Kazan, Fiker. (In Tatar)

Khəsənov, M. Kh. (2010). *Ibrahimov Galimҗan Gyirfan uly. Tatar entsiklopediiase: 6 tomda.* 2 t.: G–I [Ibragimov Galimjyan Gyirfanovich. The Tatar Encyclopedia: in 6 Volumes. V. 2]. Bash mөkhərrir M. Kh. Khəsənov, җavaply mөkhərrir G. S. Sabirҗanov. Pp. 476–477. Kazan, "TR FAнең Tatar entsiklopediia enstituty" dəүlət uchrezhdeniese. (In Tatar)

Miңnegulov, Kh. (2007). *Tatarnyң bөek uly: Məshhyr tatar ədibe G.Ibrahimovnyң tuuyna 120 el* [The Great Tatar Son: The 120th Birthday of the Famous Tatar Writer, G. Ibragimov]. Shəhri Kazan. 16 mart (Ilhamiiat: "Shəhri Kazan" gazetasynyң җomga kushymtasy). (In Tatar)

Zahidullina, D. F. (2000). *Ədəbiiat kanunnary həm zaman (Tatar ədəbiiat nəzariiaseneң barlykka kilүe həm үsesh baskychlary)* [Literary Canon and Time (The Ori-

gin of Tatar Literary Theory and Stages of Its Development)]. 271 p. Kazan, Tatar kit. nәshr. (In Tatar)

Zәkiev, M. Z. (2002). *Galimҗan Ibrahimovnyң tatar tel gyilemenә kertkәn әleshe* [Galimjyan Ibragimov's Contribution to Tatar Linguistics]. Galimҗan Ibrahimov hәm khәzerge zaman: tuuyna 115 el tuluga bagyshlangan fәnni-gamәli konferentsiia materiallary. Pp. 176–185. Kazan, Fiker. (In Tatar)

Г. ИБРАҺИМОВ – ЯЗУЧЫ, ГАЛИМ ҺӘМ ДӘҮЛӘТ ЭШЛЕКЛЕСЕ

Таһир Шәмсегали улы Гыйлаҗев,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
tgilazov@bk.ru.

Г. Ибраһимов XX гасырның беренче утыз еллыгында татар халкы тарихында һәм мәдәниятендә тирән эз калдырган татар зыялылары буынының күренекле вәкиле булып тора. XX йөз башы яңарышы тудырган алшартлар һәм милли үсеш ихтыяҗы Г. Ибраһимовны киңкырлы шәхес-иҗатчы итеп тәрбияли. Ул каләме белән татар әдәбиятын яңа сукмакка алып чыгып, үзен мәшһүр сүз остасы, классик язучы итеп таныта. Замандашларыннан үзгә буларак, әдәбиятны гына түгел, ә татар телен өйрәнүне фәнни нигезгә куеп, үз чорының колачлы әдәбият галиме һәм лингвисты буларак шөһрәт казана. Шулай ук Г. Ибраһимовның мирасы әдәби тәнкыйть, Ислам дине, «милли мәгариф һәм педагогика, тәгълим-тәрбия, милли тарих, татар халкының милли-азатлык хәрәкәте һәм иҗтимагый фикер үсеше тарихына, вакытлы матбугат, милли театр, музыка һәм сынлы сәнгать, гомумән рухи тормышның бик күп өлкәләренә карый» [Хәсәнов, 2002, б. 5].

Г. Ибраһимов 1887 елның 28 мартында (яңа стиль белән 12 мартында) Уфа губернасы Эстәрлетамак өязе (хәзерге Башкортстан Республикасы Авыргазы районы) Солтанморат авылында Гыйрфан мулла гаиләсендә дөньяга килә. Ул башлангыч белемне гыйлемле, «шактый кырыс холыклы», таләпчән, абруйлы әтисе Гыйрфан мулла һәм, тумышы белән Троицк шәһәреннән булып, заманы өчен яхшы тәрбия алган, укымышлы әнисе Бибихәсәнә абыстайдан ала. Алга таба күрше авылы мәдрәсәсендә һәм үз авылындагы земство мәктәбендә укый. 1898 елда Гыйрфан мулла Галимҗанны, нигездә дин әһелләре әзерләүгә йөз тотып, уку-укытуны традицион формада алып барган Оренбургтагы кадими «Вәлия» мәдрәсәсенә укырга бирә. Анда ул 1906 елга кадәр белем алганнан соң, шәкертләр хәрәкәтендә катнашуы сәбәпле, бу уку йортыннан чыгарыла. Шушы елда Уфада ачылып, татар һәм төрки-мөселман дөньясында иң эре мәгариф, мәдәният учагына әверелгән «Галия» мәдрәсәсенә укырга керә. Шәкертлек елларында ук ул казак, кыргыз балаларын укыта һәм әлеге кавемнәрнең һәм башка төрки халыкларның яшәү рәвеше, гореф-гадәтләре, теләк-омтылышлары һәм тел-шивәләренең үзенчәлекләре белән якыннан таныша. Дини гыйлемнәр белән бергә дөньяви фәннәр укытылса да, эзләнүчән, зирәк акыллы Галимҗанны «Галия» мәдрәсәсе генә канәгатьләндерми башлый һәм ул, аны калдырып, 1909 елда Казанга килә. Әдәби эшчәнлеге иртәрәк башланган Галимҗан Ибраһимов нәкъ шушы елларда матбугат битләрендә актив языша башлый. 1912 елда Киевка барып чыга, анда мөселман яшьләре, студентлары җәмгыятендә катнаша һәм 1913 елда сәяси эшчәнлеге өчен кулга алына. Төрмәдән азат ителгәч, Казанга кайтып, Г. Тукай, Ф. Әмирханнар белән берлектә Ә. Хәсәни мөхәррирлегендә «әдәби, фәнни. сәяси вә иҗтимагый рәсемле» «Аң» журналын чыгаруны оештырып, аның сәркатибе вазифаларны башкара. 1915 елдан алып 1917 елның февраленә кадәр Г. Ибраһимов – ул мөгаллимлек иткән елларда «үзенә бер иҗади остаханәгә, „әдәбият институты“на әверелгән» [Миңнегулов] «Галия» мәдрәсәсендә укыта.

1917 елның февраленнән алып 1927 елларга кадәрге вакыт аралыгы Г. Ибраһимов гомер юлында актив иҗтимагый-сәяси һәм җәмәгать эшчәнлеге белән характерлана. «1917дә Ф. Сәйфи-Казанлы һәм журналист Ш. Сүнчәләй белән бергә „Ирек“ газетасы чыгара. Татар-башкорт мөселман сул эсерлар партиясен оештыручыларның һәм аның җитәкчеләренең берсе. Милләт мәҗлесе (1917–1918) һәм Учредительләр җыены депутаты. 1918дә М. Вахитов һәм Ш. Манатов белән бергә РСФСР Милләтләр

эшләре халык комиссариаты каршындагы Эчке Россия мөселманнары эшләре комиссариатын оештыруда катнаша. 1919–1920дә Үзәк мөселман хәрби коллегиясе әгъзасы, бер үк вакытта РКП(б) ҮК каршындагы Шәрык халыклары коммунистик оешмаларының Үзәк бюросында матбугат бүлеге редколлегиясе җитәкчесе һәм „Кызыл Шәрык“ журналы хезмәткәре. 1920дән ТАССР Мәгариф халык комиссариатында, „Безнең юл“ һәм „Мәгариф“ журналларын оештыручыларның берсе һәм мөхәррире. 1925–27дә Гыйльми Үзәк рәисе, бер үк вакытта „Татарстан төбәкләрен өйрәнү“ бюросы рәисе» [Хәсәнов, 2010, б. 476]. Ә. Хәйри «Борынгы Ислам мәдәнияте»нә язылган сүз башында «әдәбият, мәдәният һәм фән өлкәсендәге күренекле, олы казанышлары өчен Г. Ибраһимовның 1928 елда Дәүләт Сәнгать фәннәре академиясенең хакыйкый әгъзасы итеп сайлануын» һәм «көнчыгышны өйрәнү буенча Бөтенроссия гыйльми ассоциациясенең оештыручы әгъзасы булуын» [Хәйри, б. 4] күрсәтә. Сәламәтлеге какшаган язучы 1927 елда иҗтимагый-сәяси эшчәнлектән китә һәм үзен фән һәм татар әдәбиятын үстерүгә багышлый. Кызганычка каршы, Г. Ибраһимов та татар халкының зыялылары кебек нахакка гаепләнеп, 1937 елда кулга алына һәм, 1917 елдан үзенең бөтен фикри куәтен һәм рухи егәрлеген багышлаган идеологиянең корбаны булып, 1938 елда Казан төрмәсенең хастаханәсендә дөнья куя.

Г. Ибраһимовның зур каһарманлык белән халкына хезмәт итүгә багышланган гомере әдәби эшчәнлектән башлана. Аның үзе «каләм сынау дәвере» дип атаган чорында язылган «Зәки шәкертнең мәдрәсәдән куылуы» (1907), «Яшьләр хәятыннан бер ләүхә» (1909), «Татар хатыны ниләр күрми» (1909, 1 вар.) һ. б. әсәрләрендә, яңа әдәби үрентеләр күренсә дә, нигездә элгәрге традицион тема-проблемалар – уку-укыту, хатын-кыз иреге, шәхес азатлыгы мәсьәләләре яктыртыла. Әдип «Яз башы» (1910), «Сөю-сәгадәт» (1911), «Диңгездә» (1911), «Уты сүнгән җәһәннәм» (1911) һ. б. ларда кеше, аның асылы, кеше һәм табигать мөнәсәбәтләре хакындагы натурфилософик карашлар, яшәүнең әхлакый һәм фәлсәфи нигезе турындагы фикерләр, психологизм кебек сыйфатлар белән татар әдәбиятын баета. Язучының татар тормышын үзгәртү теләк-омтылышларын «аталар» һәм «балалар» тартышы рәвешендә гәүдәләндергән «Яшь йөрәкләр» (1912, басыла 1913) әсәре сүз сәнгатенә күләмле психологик, фәлсәфи роман жанрын алып килүе һәм кеше күңел дөньясын сурәтләүне яңа поэтик алымнар белән баетуы ягыннан игътибарга лаек. Бер якта Зыя, Сабир, Кәрим мәхдүм, Сәлим, Госман, Мәрьям, икенче якта Җәләш мулланың образларын сурәтләп, автор чорның катлаулы картинасын тудыра һәм кешеләр язмышының мохит, тәкъдир, дин-шәригать кануннары белән билгеләнгәнлегенә дә басым ясый. Г. Ибраһимов милли чынбарлыкны сәнгатьчә гәүдәләндерү мөмкинлекләрен киңәйтеп, татар әдәбиятында романтизмның мәйданга килүен тәэмин итә.

Язучының 1913–1917 еллар иҗатында «иҗтимагый-сәяси вакыйгалар, гади халык тормышы белән бәйләнеш тирәнәя, тарихи темалар яктыртылу, әдәбият-сәнгать, аларның кешелек җәмгятендәге урыны турында уйланулар тагын да калкулана төшә» [Гыйлаҗев, 2007, б. 45]. Татар тормышын психологик, фәлсәфи һәм мәдәни-тарихи планда тасвирлаган әдип аны иҗтимагый-социаль, тарихи яссылыкта сурәтләүгә күчә. «Карт ялчы» (1912), «Көтүчеләр» (1913), «Мәрхүмнең дәфтәреннән» (1914), «Табигать балалары» (1914) хикәяләрендә гади халык вәкилләренең төрле типлары һәм, элгәрге традицияләргә тугры калып, аларның яшәү фәлсәфәләре яктыртыла. 1905 елгы инкыйлаб, аннан соңгы чор тарихи вакыйгаларын һәм иҗтимагый-милли вәзгыятьне төрле социаль катлам кешеләренең теләк-ниятләре һәм катлаулы язмышлары аша чагылдырган «Безнең көннәр» (1914–1920) тарихи романы язучының алдагы иҗат чорына күпер сала. Автор иҗтимагый-сәяси, социаль азатлык, милләтчелек, халыкчылык, инсаниятчелек, кадимчелек һәм җәдитчелек, шәкертләр хәрәкәтләрен сурәтләп, берьяктан милли чынбарлыкның киң панорамасын, икенче яктан татарларның Россия тарихында мәгълүм роль уйнауларын күрсәтүгә ирешә. Әсәрнең һәрберсенә әдәби-эстетик вазифа йөкләнгән образлары: революционерлар (Зариф Булатов, Давыт Урманов, Хәбиб Мансуров, Баязит Карый), шәкертләр (Җиһангир, Сөләйман), приказчиклар (Фәхри, Габдрахман), татар хатын-кызлары (Нәфисә, Гөлбикә, Һаҗәр; Разия Ширинская, Гәүһәр) һ. б. шәхес иреге, милли яңарыш өчен көрәштә һәм сәяси хәрәкәттә фикер үзгәрешен һәм үзара мөнәсәбәтләрен тасвирлау ягыннан яңалык алып килә.

Хосусый үзенчәлекләргә ия булып, төбәк әдәбияты төсендә яшәгән татар әдәбияты 1917

елгы Октябрь борылышыннан соң, эчке әдәби багланышлар көчәеп, СССР халыклары әдәбиятының бер өлеше буларак үсә башлый. Г. Ибраһимовның «Яңа кешеләр» (1920), «Кызыл чәчәкләр» (1921) һәм «Тирән тамырлар» (1928) әсәрләрендә революцион вакыйгалар, гражданнар сугышы һәм күмәк хуҗалык оештыру фаҗигаләре һәм аларның рухка һәм үзаңга, үзара мөнәсәбәтләргә йогынтысы кешеләрнең катлаулы язмышы аша күрсәтелә. Совет әдәбиятының уртак идеалын, ягъни иҗтимагый-социаль азатлыкка ирешү мәсьәләсен яктырткан «Кызыл чәчәкләр» повестенда, төрле социаль катлам – рухани, сәүдәгәр, урта һәм ярлы крестьян балалары булуга карамастан, биш дус булып үскән Фазыл, Гали, Гыйлаҗи, Шаһбаз, Солтанны революция дулкыннары төрле сукмакларга аерып, бер-берсенә каршы куя. Автор тарафыннан революция, сыйнфый көрәш кенә татар милләтен якты киләчәккә алып килә дигән фикер үткәрелә.

Г. Ибраһимовның бу чор иҗатында, социалистик реализм агымының тар сукмакларыннан бармыйча, тема, рух һәм аһәң белән аерылып торган әсәрләр дә иҗат ителә. Татар халкының милли традицияләрен, сабантуй бәйрәмнәрен, матур гореф-гадәтләрен, менталитетын сәнгатьчә гәүдәләндергән «Алмачуар» (1922), казак-кыргыз кавеменең тормышын милли-этнографик яктан гына түгел, икътисадый һәм иҗтимагый яктан да тулы тасвирлаган «Казак кызы» (1924), Идел буе ачлык вакыйгаларын, аның куркыныч, фаҗигале битләрен натуралистик алымнар ярдәмендә сурәтләгән «Адәмнәр» (1923) повесте Г. Ибраһимовның эзләнүчән, яңалыкка омтылучан һәм киң колачлы язучы икәнлеген раслый.

Г. Ибраһимов – татар әдәбият белеменең төрле тармаклары – әдәбият тарихы, әдәбият теориясе һәм тәнкыйте формалашуы һәм үсешендә зур роль уйнаган шәхесләрнең берсе. Ул әдәби тәнкыйть белән, аның эзләнүләр чорын үтеп, камилләшү-җитди сыйфади үзгәрешләр кичерә башлаган 1910-елларында шөгыльләнә башлый һәм тиз арада киң карашлы, теоретик әзерлекле, талантлы һәм үзенчәлекле тәнкыйтьче буларак таныла. Г. Ибраһимов тәнкыйди эшчәнлеген ике юнәлештә алып бара: 1) әдәби тәнкыйтьнең поэтикасы һәм тарихы мәсьәләләре; 2) әдәбият мәйданында урын алган әдәби әсәрләргә чорның гыйльми-нәзари, әдәби-эстетик, әхлакый-фәлсәфи фикерләре ирешкән казанышлары ноктасыннан бәя бирү, үз заманының әдәби процесс үзенчәлекләрен ачу. Галим әдәби тәнкыйть поэтикасының нәзари төшенчәләрен һәм кагыйдәләрен аңлауга һәм үзләштерүгә, шәркый традицияләрне инкарь итмәсә дә, гареб-рус әдәбиятлары ирешкән казанышлар ноктасыннан якын килә. Аның эшчәнлегендә тәнкыйтьнең предметы, термины, әдәби әсәрне бәяләү принциплары һәм методлары, төрләре һәм жанрлары мәсьәләләре карала. Г. Ибраһимовның төрле еллардагы язмаларында чагыла килгән нәзари карашлары «Әдәбият дәресләре» (1916) китабында фәнни нигезгә утыртылып, гыйльми концепция рәвешен ала. Мәсәлән, ул тәнкыйть сүзенең килеп чыгышы, мәгънәсе, фәнни һәм гамәли әйләнешкә керүе турында уйлана: «Тәнкыйть сүзе „нәкыд“ матдәсеннән алынган. Лөгать мәгънәсе акчаның чынын сахтәсеннән (ялганыннан. – *Т. Г.*) аеру димәктер» [Ибраһимов, 1919, б. 106]. Әдәби тәнкыйтьнең юнәлеше һәм әсәргә бирелгән бәя ягыннан «иҗаби» (уңай. – *Т. Г.*) һәм «сәлби» (кире. – *Т. Г.*) төрләрен, рецензия, мәкалә, рәддия жанрларын билгели.

Г. Ибраһимов тәнкыйди эшчәнлегенең икенче тармагында үз иҗатлары белән милли әдәбиятның яңарышын тәэмин иткән классик әдипләр Г. Тукай, Г. Исхакый, Ф. Әмирхан, Дәрдемәнд, С. Рәмиев, Ш. Камал, М. Фәйзи, Ш. Бабич, Г. Камал, Г. Коләхмәтов һ. б.ларның әсәрләре бәяләнә. Г. Ибраһимов «Татар шагыйрьләре» (1913) китабында шигырь (әдәбият) – шагыйрь – җәмгыять буынын, талант һәм матурлык эстетикасы кануннары яссылыгында карап, С. Рәмиев, Дәрдмәнд, Г. Тукайлар рухи дөньясының идея-эстетик үзенчәлекләрен, шагыйрьлек сыйфатларын билгели. Әдип татар әдәби тәнкыйтендә поэзияне шәрехләүнең яңа фәнни-теоретик юнәлешен булдыра. Хезмәттәге әдәбият турындагы нәзари карашлар, шигъриятне бәяләүнең яңа кагыйдәләре татар галәмендә тәнкыйтьнең романтик юнәлеше барлыкка килү хакында нәтиҗә ясарга мөмкинлек бирә.

Г. Ибраһимов «Хәят» (1911) монорецензиясендә Ф. Әмирхан повестенда романтик иҗат тибы сыйфатларының чагылышын күрсәтеп, «Мөгаллимә»нең Уфада уйналуы мөнәсәбәте белән» (1915) бәхәсле мәкаләсендә әдәби әсәрдә тормыш дөреслеген гәүдәләндерү принцибын яклап, «Яңа әсәрләр, яңа имзалар вә яшь куәтләр» (1915) күзәтү рецензиясендә Ш. Камал хикәяләре мисалында импрессионизм

модернистик агымының тасвирый алымнары һәм чараларының сыналышын ассызыклап, 1910 еллар татар әдәбиятында иҗат юнәлешләренең төрлелеге һәм милли сүз сәнгатенең үсеш перспективасын билгели. Тәнкыйтьченең бай эстетик зәвыгы, сизгер табигате матур әдәбияттагы һәр яңа күренешне тиз тотып ала. «Галиябану хакында бер-ике сүз» (1922) рецензия-мәкаләсендә пьесаны бәяләү уңаеннан халык поэтик иҗаты белән язма әдәбият арасында багланышлар, аларның бер-берсенә йогынтысы, сүз сәнгатенең художестволылыгын камилләштерүдә фольклор казанышларының, бу әсәргә нисбәтле җыр, музыканың роле кебек мәсьәләләргә дә игътибар ителә. «<...>. Менә шундый хасиятләре белән „Галиябану“ бездә ялгыз урында тора, яңа бер баб яки, зуррак тәгъбир булса да, әйтик, драмалар галәмендә яңа мәктәп ача һәм, шулар аркасында бик хаклы буларак, гаммә алдында иң кадерле урыннарның берсен ала» [Ибраһимов, 1978, б. 303]. Язучылардан хис һәм форма, сурәт берлеген таләп иткән тәнкыйьче әдәби әсәрне бәяләүдә эстетик аспектны беренче урынга куя, татар әдәби тәнкыйте белемен яңа әдәби-теоретик парадигмалар белән баета.

Әдәбият белеменең әдәбият теориясе һәм тарихы кебек тармакларының мөстәкыйль үсеш сукмагына чыгулары Г. Ибраһимов исеме белән дә бәйләнгән. Галимнең әдәбият, аның асылы хакындагы теоретик карашлары 1910 елларда дөнья күргән язмаларында урын ала башлый. «Әдәбият мәсьәләләре» (1910) мәкаләсендә ул, нәсер һәм нәзым төшенчәләренә игътибар итеп, сүз сәнгате әсәрләренең тезмә һәм чәчмә формаларда язылуын, әдәбиятның укучы хисенә йогынты ясап, билгеле бер фикергә алып килүен күрсәтә. Алга таба әдәбиятта үгет-нәсыйхәт, дидактизмны кире кагып, укучы хисенә һәм хыялына тәэсир иткән образлылык аша матурлык эстетик категориясе турында сүз алып бара. Шуның белән Г. Ибраһимовның әдәбият хакында яңа концепциясе формалаша башлый. Шигырь төшенчәсен матур әдәбият мәгънәсендә аңлаган Г. Ибраһимов «Татар шагыйрьләре» китабында әдәбиятка түбәндәге билгеләмәне бирә: «Безнең рух вә хыялымызга тәэсир итәчәк, хиссиятемезне, тәэссоратымызны кузгатачак һәрбер нәрсә – шигырь. Шигырь телдән яки гакыл вә зиһеннән түгел, бәлки адәмнең рухыннан, күңеленнән, хыял вә хисеннән туа» [Шунда ук, б. 81]. «Альбом мөнәсәбәте белән бер-ике сүз» (1915) мәкаләсендә дә әдәбият һәм сәнгать хакындагы гыйльми карашлар шушы юнәлештә үстерелә. Д. Заһидуллина XX гасыр башы теоретик фикерендә барлыкка килгән яңа әдәби мәктәпнең Г. Ибраһимов тарафыннан нигезләнүен ассызыклый: «Төп законны, мәктәп хасил итәрлек үзәк кагыйдәне Г. Ибраһимов тәкъдим итә һәм аны „Татар шагыйрьләре“ китабында нәзари яктан нигезли» [Заһидуллина, б. 208]. Әдәбиятның асыл хасиятләреннән миллилек, халыкчанлык һәм башка мөһим әдәби күренешләр дә шушы концепция кысаларында үзләштерелә.

Галимнең «Галия» мәдрәсәсендә татар әдәбиятын укыту тәҗрибәсен һәм нәзари карашларын гомумиләштерү рәвешендә язылган «Әдәбият дәресләре» (1916) китабында әдәби әсәрнең фәнни концепциясе тәкъдим ителә. Галим эчтәлек һәм форманың диалектик бәйләнешен таныган хәлдә, идея әсәрнең формасын, һәр төзелеш элементы сайланышын тәэмин итә дигән караштә тора. Шулай ук ул милли әдәбиятта төр һәм жанрларны, аларның хосусиятләрен билгели; сурәт-характер-тип нәзари төшенчәләрен өйрәнеп, аларны әсәрнең сәнгатьчәлеген характерлаучы эстетик категорияләр буларак бәяли.

Ул әдәбият фәнендә үзен көчле теоретик буларак кына түгел, ә гамәл кешесе, үз нәзари карашларын, концепцияләрен практикада куллану, фәнни табышларын нәтиҗәле тормышка ашыручы итеп тә күрсәтә. Татар әдәбиятын мәктәптә укыту мәсьәләре, аның методикасы галимнең «Яңа әдәбият. Дәреслек» (1914, 1919, 1920), «Әдәбият дәресләре» (1916) әсбапларында карала.

Г. Ибраһимов Октябрь борылышыннан соң да бу өлкәләрдә гыйльми эшчәнлеген дәвам иттерә. Галимнең әдәби-эстетик һәм нәзари карашлары, илдәге кискен иҗтимагый-рухи һәм икътисадый үзгәрешләр тәэсирендә трансформацияләнә. Ул бу чорда әдәбиятны, аның асылын бәяләү һәм тикшерүнең марксизм классикларының сүз сәнгате һәм мәдәният хакындагы өйрәтүләренә нигезләнгән яңа методологиясен эшләүчеләрнең берсе була. Аның «Татар әдәбиятында өченче дәвер. Аңларга тырышыгыз!)» (1922), «Иҗтимагый, әдәби хәрәкәтләр тарихын тикшерүдә марксизм ысулы» (1922), «Пролетариат әдәбияты турында» (1924), «Кара маяклар, яки Ак әдәбиятлар» (1924) һ. б. хезмәтләрендә, марксистик-ленинчыл әдәбият белеме принциплары ныгытылып, әдәби мираска

мөнәсәбәт, аны шәрехләү, совет чорында әдәбиятны үстерү һ. б мәсьәләләр карала.

Г. Ибраһимов – татар тел гыйлеме, аның төрле тармакларының үсешенә дә зур өлеш керткән шәхесләрдән. Ул, мәктәп-мәдрәсәләрдә татар теленнән уку дәреслеге буларак файдаланылып, 1917 елга кадәр берничә мәртәбә басылган «Татар сарыфы» (1911, 1913 һ. б.) һәм «Татар нәхүе» (1911, 1914 һ.б.) кебек фундаменталь хезмәтләрен яза. Аларда татар теле грамматикасының теориясе һәм аларны өйрәнүнең методологиясе эшләнә. «Бу бөек язучы, публицист, җәмәгать һәм дәүләт эшлеклесенең мирасы татарларда һәм башка төрки халыкларда гуманитар белемнәр үсеше өчен зур кыймммәткә ия. Ул хәзерге татар тел гыйлеме методологиясен эшләүдә һәм аның чын мәгънәсендә фәнни дисциплина буларак формалашуында зур роль уйный» (сүзгә сүз тәрҗ. – *Т. Г.*) [Хакимов, 2005, с. 3], – дип ассызыклый Б. Хәкимов.

«Татар сарыфы»нда Г. Ибраһимов, XX гасыр башында кулланылышта булган дәреслекләрдән аермалы буларак, фәнни нигезгә утыртылган һәм татар теленең төзелешенә туры килгән хезмәт язуны максат итеп куя: «Минем бөтен мәнбәгым (чыганагым. – *Т. Г.*) – саф татар теле булды. Кулымнан килгән чаклы, телемезнең эченә, төбе вә рухына керергә, андагы хасият вә мөнәсәбәтләрне табарга вә шундан ала алган нәтиҗәне мәйданга куярга тырыштым. Һич булмаса, өмидем, ниятем шул булды» [Ибраһимов, 2003, б. 12]. Әлеге хезмәттә авторның төп игътибары татар теленең сүз төркемнәре системасын тикшерүгә юнәлтелеп, аларны классификацияләүдә семантик һәм морфологик принципларны нигез итеп алуы галимнең лингвистик мирасын өйрәнүчеләр тарафыннан ассызыклана. Г. Ибраһимов «сүз төрләре» терминына мөрәҗәгать итеп, татар теленең *исем, сыйфат, сан, фигыль, кушымта, алмаш, каед, ярдәмлек, ымлык* төркемнәрен күрсәтә. Бу бүленештә, җөмләдә сүзләр бәйләнешен, мәгънә мөнәсбәтәтләрен белдерүгә хезмәт иткән *кушымтаны* искә алмаганда, хезмәт авторы аерып чыгарган, мөстәкыйль сүз төркемнәре, аларның морфологик сыйфатлары, төп үзенчәлекләре хәзерге татар тел системасына туры килә, ә «ярдәмлек сүз төркемнәренә килгәндә исә, аларны өйрәнүдә тикшерелгән хезмәттә теоретик нигез дә, системалылык та әле урнашып җитмәгән һәм аларның классификациясе хәзергедән нык аерыла» [Хәкимов, 2006, б. 266].

Аерым синтаксик берәмлекләр һәм аларның функцияләрен билгеләүдә гарәп һәм рус телләренең йогынтысы сизелсә дә, Г. Ибраһимовның «Татар нәхүе» китабы татар теленең синтаксик төзелешен фәнни нигезгә утыртуда зур роль уйный. Галим *баш* (ия, хәбәр) һәм *иярчен* (тәмамлык, аергыч, хәл (урын, вакыт, сәбәп, рәвеш) кисәкләрен аерып чыгара. Хезмәт авторы тиңдәш кисәкләрне, кушма җөмләләрне һәм иярчен җөмлә типларын да тикшереп, синтетик чаралар ярдәмендә барлыкка килгән конструкцияне генә иярчен җөмлә буларак карый. Ул татар тел белемендә беренчеләрдән буларак, *тезем* синтаксик берәмлеген күрсәтә һәм аның хасиятләрен билгели.

Б. Хәкимовның Г. Ибраһимов эшчәнлеге тикшерелгән хезмәтендә аның лингвистик терминологияне формалаштыруга керткән өлеше төрле аспектларда бәяләнә: «Галим терминология өлкәсендә эшчәнлеген ике юнәлештә алып бара: 1) татар теленең фәнни терминологиясен булдыруның теоретик нигезен һәм принципларын эшләү; 2) татар теленең фәнни, иң беренче чиратта лингвистик терминологиясен эшләүдә турыдан-туры катнашу» (тәрҗ. – *Т. Г.*) [Хакимов, 2005, с. 32]. Фәнни хезмәтләрендә файдаланылган терминнарның генетик пластларын аерып чыгару һәм ул файдаланган терминнар ясалыш юлларын анализлау аша Г. Ибраһимовның хәзерге татар теле лингвистик терминологиясенә нигез салуы ассызыклана. Болардан тыш галимнең орфоэпия һәм телне мәктәп-мәдрәсәләрдә өйрәнү, балаларга җиткерү юллары һәм ысуллары мәсьәләләрен яктырткан «Татар имлясы: Мәктәпләр өчен дәреслек» (1914), «Татар телен ничек укытырга (телебезнең методикасы хакында бер тәҗрибә» (1916), «Тел сабаклары. 1–2 нче китап» (1918) һ.б. кулланмалары дөнья күрә. Ана телен татар әдәбияты белән тыгыз бәйләнештә укыту принцибы Г. Ибраһимов методикасының үзенчәлеге булып тора. Бу предметларны өйрәнүнең максаты татар халкын мәдәниләштерү, милли үсеш, яшь буынны милли рухта тәрбияләп, аны инкыйраздан саклап калу белән билгеләнә. Акад. М. З. Зәкиев: «Г. Ибраһимов киңкырлы лингвист булуы һәм лингвистиканы иҗтимагый тормышның актуаль проблемаларына органик бәйли алуы белән хәзерге тел галимнәренә үрнәк булып тора. Аның бөеклеге, тел гыйлеме өлкәсендә дә классик булуы менә шуның белән

аңлатыла да инде» [Зәкиев, б. 184], – дип яза. Болардан тыш галим татар халкы тарихы һәм мәдәнияте белән тыгыз бәйләнештә тел тарихы («Без татарбыз», 1911), төрки әдәби телләр үсеше («Телләре башка булса да, күңелләре бер», 1916 һ. б.) проблемаларын да өйрәнеп, аларны объектив һәм тарихи аспектта хәл итәргә омтыла.

Г. Ибраһимовның мирасында татар халкы тарихын, иҗтимагый-сәяси, милли азатлык һәм мәгърифәтчелек хәрәкәтләрен, аларның үсеш баскычларын, милли мәдәният үзенчәлекләрен яктырткан, күренекле шәхесләрнең иҗтимагый-милли кыйммәтен бәяләгән хезмәтләр, мәкаләләр бар. «Татар студентлары хәрәкәте тарихыннан» (1922), «Татарлар арасында революция хәрәкәтләре, 1905» (1925), «Шәрыкнең бөек революционеры Мулланур Вахитов» (1919), «Каюм бабаның йөз еллыгы» (1926), «Татар мәдәнияте нинди юл белән барачак» (1927), һ. б.лар шундыйлардан. Яңа сыйнфый-тарихи шартларда иҗат һәм фәнни эшчәнлекнең һәр төрендә социологик концепция ныклап урнашуга карамастан, публицист Г.Ибраһимов соңгы язмада теле, үзгә тарихи язмышы, тормышы, гореф-гадәтләре булган татар халкының «мәдәнияте үзенең милли нигезендә, үз ана телендә үз тормышының аерым хасиятләре белән сугарылыр, аерым рәвешләнер» [Ибраһимов, 2007, б. 222] дип, аның миллилеген саклаган хәлдә үсеш перспективасын яклый.

Җиде буын бабасы муллалар нәселеннән булган Г. Ибраһимовны фикри һәм иҗади эзләнүләр чорында дин тарихы, мәдәният мәсьәләләре кызыксындыра. Аның Ислам динен өйрәнү фәненә зур өлеш керткән ике китабы – төрек теленнән тәрҗемә ителгән «Хакыйкате Исламия», тарихи чыганакларга таянып язылган «Борынгы Ислам мәдәнияте» монографиясе 1909 елда Оренбургта басылып чыга. Хезмәт авторы бай фактик материалларга һәм мәгълүматларга нигезләнеп, Ислам мәдәниятенең барлыкка килү, үсеш баскычлары һәм дөнья мәдәнияте тарихында аның тоткан урыны турында тирән гомумиләштерүләр ясый. Ә. Хәйри әлеге хезмәт белән Г. Ибраһимовның «үзен бик тирән фикер йөртүче акыл иясе итеп танытуын» [Хәйри, б. 9] күрсәтә. Гарәпләрнең Ислам мәдәниятенә кадәрге җаһилият чорында гыйлем, мәдәнияткә сәләтлелек булса да, шартлар табылмау сәбәпле, мәҗүсилек, күпаллалык, наданлык, әхлаксызлык хөкем сөрү билгеләнә. Шул ук вакытта бу кавемнең Корьәнне кабул итү һәм тәкъдир итү өчен, Аллаһы Тәгалә тарафыннан бирелгән шигырь, сүз сөйләү осталыгы, ягъни ортаторлык сәнгатенең үскәнлеге искәртелә.

Ү гасыр ахырына таба тынычлык югалып, гарәпләрдә «уяну», тарихчылар «гарәп яңарышы» дип исемләгән чор башлана. Шушы яңарыш заманында Мөхәммәд галәйһис-сәлам бу кавемне Ислам диненә өнди башлый. Шушы чордан җаһилият бетеп, Исламият дәвере башлана. Хезмәт авторы тарафыннан бу вакыйга дөнья күләм тарихи, мәдәни яссылыкта бәяләнә: «Гарәп эченә хәтта бөтенләй тиңе булмаган бер „инкыйлаб дәвере“ керә. Дөньябызның сәяси, дини, гыйльми, әдәби, әхлакый булган бик бөек вә гадәттән тыш инкыйлабының „баш хәрәкәте“ башлана» [Ибраһимов, 2006, б. 28]. Г. Ибраһимов Мөхәммәд галәйһис-сәлам тормышы һәм аның сыйфатлары, Ислам хакларын урнаштыруда каршылыклар, аның Мәккәдән Мәдинәгә күчүе һәм ирешкән казанышлары хакында җентекле сөйли. Аллаһының ярдәменә таянып, бу бөек затның мәдәни әхлак, чын инану, кешелеккә яраклы гамәл, хокук, хөррият бирүе, тигезлек һәм гаделлек урнаштыруы әйтелә. Алга таба Мөхәммәд галәйһис-сәлам вафат булгач, аның сәхабәләре, хәлифәләр Әбүбәкер разый Аллаһу ганһе, хәзрәти Гомәр, хәзрәти Гали һ. б. лар чорында мөселманнарның гомуми тарихы, Ислам мәмләкәтенең территориаль яктан үсү-зураюы бәян ителә. Яулап алу, басып алу сугышлары тәмамлангач, мәдәниләштерү процессы башланып, Ислам йортына гыйлем, фән, фәлсәфә кертүдәге нәтиҗәле гамәлләр асызыклана.

Г. Ибраһимов Мөселман дөньясында гыйлемнәрнең тармаклануын билгели. Корьән аятьләре тупланып, исламият төрле халыклар арасында таралганнан соң, төрле мәзһәб, фикер, фәтва күбәю дини һәм гарәп теле белемнәре, ягъни «голүм хасса» бүлеге барлыкка килүгә сәбәп була. Ә инде гомумкешелеккә караган математика, табигать белемнәре, әхлак-әдәп турындагы гыйлемнәр «голүм гыйлем»не тудыра. Грек, фарсы, һинд милләтләреннән төрле фән китаплары тәрҗемәләр ителү һәм бу эшчәнлек тәэсирендә фән һәм гыйлемнең иҗади үстерелү баскычлары аерып чыгарыла. Мәсәлән, автор тарихи чыганакларга таянып, фән һәм гыйлемнең биш йөз тармакка бүленгәнлеген күрсәтә. Алга таба Ислам мәдәнияте үсешенең күрсәткечләре булган, маристаннар (хастаханәләр. – *Т. Г.*), китапханә-

ләр, әдәбият, музыка, шәһәрләр хакында киң мәгълүмат бирә. Автор: «Гыйлем <...> аларны тарихта бөек дәрәҗәгә күтәрде. Шул заманның һәр яктан алда булган халкын ясады. Урта гасырларның хөрмәт таҗын аларга биреп, хөрмәт баскычының иң югарысына менгерде. Аларны галәмгә остаз итте» [Шунда ук, б. 160], – дип яза. Ислам дөньясында тудырылган мөселман мәдәнияте Аурова мәдәниятенең нигезе булып тора. Заманнар үтү белән, «мәдәният гыйлеме» кояшы мөселман дөньясында бата һәм ул Ауропада чыгып, аны нурландыра башлый.

Галимҗан Ибраһимов әдәби мәктәбендә тәрбияләнгән күпләгән татар язучылары бүген дә аның әдәби һәм поэтик традицияләрен дәвам итәләр. Язучының рухи мирасы шулай ук төрки-тугандаш халыкларның сүз сәнгать-ләренә, әдәбият белеме һәм тел гыйлемнәренә зур йогынтысы ясый. Аның аерым әсәрләре рус һәм кайберләре төрки телләргә тәрҗемә ителгән. «Г. Ибраһимовны тугандаш халык-ларның Б. Кербабаев (төрекмән), С. Муканов (казах), С. Айни (таҗик), Д. Юлтый (башкорт) кебек мәшһүр каләм ияләре югары бәялиләр, аның шифалы йогынтысын кат-кат искәртәләр. <...> Әзәрҗайҗан әдәбиятының классик язучы-сы Самәд Вургун болай ди: „Сезнең Галимҗан татарның гына түгел, бөтен Шәрык халык-ларының да бөек әдибе ул“» [Миңнегулов].

Тел, әдәбият белемнәре, халык авыз иҗаты, сәнгатьнең төрле өлкәләре буенча эре академик һәм гыйльми фәнни-тикшерену үзәге булган Татарстан Республикасы Фәннәр Академия-сенең Тел, әдәбият һәм сәнгать институты (1996 елга кадәр Тел, әдәбият һәм тарих институты) 1967 елдан Галимҗан Ибраһимов исемен йөртә.

Татар халкының күренекле галиме, уникаль шәхесе Г. Ибраһимов, нинди генә шартларга куелуга карамастан, милләтенең әдәбиятын һәм мәдәниятен үстерү юлыннан читкә тайпылмый, туган халкына булган тирән ышанычы һәм мәхәббәте аңа көч бирә. Аның әдәби әсәрләре һәм гыйльми хезмәтләре милли мәдәниятне, сәнгатьне һәм татар фәнен үстергә зур өлеш кертсә, иҗтимагый-сәяси эшчәнлеге татар халкының рухи тормышында һәм иҗтимагый-фәлсәфи фикере тарихында тирән эз калдыра.

Әдәбият

Гыйлаҗев Т. Ш. Татар әдәбияты. XX гасыр башы: Лекцияләр, гамәли дәресләр, тестлар: Югары уку йортлары өчен уку әсбабы. Казан: Мәгариф, 2007. 239 б.

Гыйлаҗев Т. Ш. Г. Ибраһимовның татар әдәби тәнкыйтен формалаштыру һәм үстерүдәге роле (1910 еллар тәнкыйте мисалында) // Г. Ибраһимов мирасы һәм төрки дөнья: Г. Ибраһимовның тууына 125 ел тулуга багышланган Халыкара фәнни-гамәли конференция материаллары (17 апрель, 2012 ел). Казан, 2012. Б. 56–59.

Ибраһимов Г. Борынгы Ислам мәдәнияте. Казан: Рухи мәдәният академиясе, 2006. 215 б.

Ибраһимов Г. Әдәбият кануннары. Теория словесности. Өченче басма. Казан: Дәүләт типографиясе, «Сабах». 1919. 126 б.

Ибраһимов Г. Татар сарыфы. Казан, 2003. 119 б.

Ибраһимов Г. Әсәрләр: Сигез томда. Казан: Татар. кит. нәшр., 1978. 5 том: Әдәбият һәм сәнгать турында мәкаләләр, хезмәтләр (1910–1933). 615 б.

Ибраһимов Г. Г. Милләт. Тел. Әдәбият: Сайланма әсәрләр. Казан: Мәгариф, 2007. 239 б.

Заһидуллина Д. Ф. Әдәбият кануннары һәм заман (Татар әдәбият нәзариясенең барлыкка килүе һәм үсеш баскычлары). Казан: Татар кит. нәшр., 2000. 271 б.

Зәкиев М. З. Галимҗан Ибраһимовның татар тел гыйлеменә керткән өлеше // Галимҗан Ибраһимов һәм хәзерге заман: тууына 115 ел тулуга багышланган фәнни-гамәли конференция материаллары. Казан: Фикер, 2002. Б. 176–185.

Миңнегулов Х. Татарның бөек улы: Мәшһүр татар әдибе Г. Ибраһимовның тууына 120 ел // Шәһри Казан. 2007. 16 март (Илһамият: «Шәһри Казан» газетасының җомга кушымтасы).

Хәкимов Б. Э. Г. Ибраһимовның «Татар сарыфы» һәм хәзерге татар тел белеме // Галимҗан Ибраһимов һәм хәзерге заман: тууына 115 ел тулуга багышланган фәнни-гамәли конференция материаллары. Казан: Фикер, 2002. Б. 262–267.

Хәйри Ә. Мөкаддимә // Борынгы Ислам мәдәнияте. Казан: Рухи мәдәният академиясе, 2006. Б. 3–9.

Хәсәнов М. Х. Галимҗан Ибраһимов: шәхесе һәм иҗаты, ул яшәгән заман турында уйланулар (тууына 115 ел тулу уңае белән) // Галимҗан Ибраһимов һәм хәзерге заман: тууына 115 ел тулуга багышланган фәнни-гамәли конференция материаллары. Казан: Фикер, 2002. Б. 4–12 б.

Хәсәнов М. Х. Ибраһимов Галимҗан Гыйрфан улы // Татар энциклопедиясе: 6 томда. 2 т.: Г–Й / Баш мөхәррир М. Х. Хәсәнов, җаваплы мөхәррир Г. С. Сабирҗанов. Казан: «ТР ФАнең Татар энциклопедия энституты» дәүләт учреждениесе, 2010. Б. 476–477.

Хакимов Б. Э. Деятельность Галимджана Ибрагимова в области татарского языкознания: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2005. 29 с.